

ОСНОВНІ ВІХИ ІСТОРІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРАВА (XI – XVIII ст.)

Стаття присвячена історії розвитку європейського права в епоху Середньовіччя і Просвітництва. Розглянуто процес кодифікації римського права в континентальній Європі. Показано внесок глосаторів і консуліаторів у процес розвитку системи юридичної науки і освіти в країнах Західної Європи. Особлива увага звернута на розвиток правової науки і освіти в епоху Просвітництва, зокрема показано діяльність монархів-філософів, введення в європейське право принципів природного права, відображено процес розвитку європейського кримінального права. Висвітлено принципи формування англосаксонської правової системи.

Простежено за історією розвитку держави і права Російської імперії, до складу якої у XIX ст. входила більша частина українських земель. Розкрито вплив європейського і російського права на розвиток української правової науки в другій половині XIX ст.

Ключові слова: *юриспруденція, європейське право, епоха Середньовіччя, глосатори, «Дігести», консуліатори, епоха Просвітництва, природне право, кримінальне право.*

Дослідження історії Київського юридичного товариства була б неповною без вивчення етапів, подій, положень і принципів загального європейського права, адже свого часу воно здійснило великий вплив на правову систему України, частково воно сформувало ті положення, якими ми користуємось і сьогодні [1].

Західноєвропейське право розвивалось швидше, ніж східноєвропейське, і врешті решт, Російська імперія, до складу якої входила більшість сучасних українських земель, у XIX ст. звернулася до досвіду західної Європи, коли почала створювати власну правову систему. Результатом стало поєднання римського права, європейського права і звичаєвого права країни. Тільки розуміючи умови, при яких відбувалося формування правової системи Російської імперії, ми зможемо усвідомити основні причини створення Київського юридичного товариства і важливість розвитку тих чи інших наукових напрямів.

Континентальна система західноєвропейського права бере свій початок у часи Середньовіччя, з кодифікації римського права в XII ст. н.е., коли в м. Піза (Італія) розпочалось дослідження рукопису «Дігести» – першого кодифікованого систематизованого збірника законів Римської імперії, створеного у 530–533 р. н.е. за наказом видатного візантійського імператора Юстиніана I, який увійшов в історію як відомий полководець і реформатор. Саме з його ім'ям пов'язується момент переходу від античності до середньовіччя, а саме від римських традицій до візантійського стилю правління. Він славився своїми грандіозними проектами і подіями у всіх сферах життя своєї країни. Так, при його правлінні було повністю перебудовано згорівший собор Св. Софії у Константинополі, який настільки вражав своєю величчю і красою, що протягом тисячоліття залишався найкрасивішим храмом християнського світу. Саме за його часів відбулась перша пандемія чуми і найвідоміший бунт в історії Візантії – «Повстання Ніка» [2].

Але для нашого дослідження найцікавішим його внеском в історію є кодифікація римського права, в результаті чого було створено «Звід Юстиніана» (*corpus iurisciviles*), до якого входили:

- Інституції, 4 т. (посібник для студентів, початкових юристів);
- Дігести, 50 т. (витяги з праць римських юристів);
- Кодекс Юстиніана;
- Новели.

Цей нормативно-правовий акт об'єднав у собі різні напрями римського права, пристосував старі римські традиції до нових візантійських реалій.

«Дігести» складались із 50 книг. Перша книга містила загальні питання права, відомості з історії права. Книги з 2 по 46 вміщували положення приватного права. В книгах 47 – 49 розкривались проблеми кримінального і процесуального права. Окремо в кн. 49 були викладені положення публічного права, а також фіскальної і військової галузей права. В 50 книзі розглядалось адміністративне право, право імунітету, право посольства та інші інститути публічного права. Також в цій книзі було опубліковано словник юридичних термінів.

В «Дігестах» ми знаходимо як низку загальних принципів права, так і норми цивільного приватного і публічного права. Саме цей документ, який став найкращою пам'яткою епохи розквіту римської класичної юриспруденції, став основою формування сучасного цивільного законодавства. Із відкриттям цього документу у XII ст. розпочався процес відродження римського права в Північній Італії, який відбувався насамперед в університетах, зокрема в Болонському [3].

На початку другого тисячоліття (XI–XII ст. н.е.) в Італії відбувалось інтенсивне зростання економічного життя, тому країна потребувала спеціалістів, обізнаних у праві і адмініструванні. Крім того відбувались важливі зміни у феодальних відносинах. Особисті зв'язки поступово втрачали свою силу, і їх місце посіли відносини майнового характеру, що призвело до необхідності виключно правового регулювання новосформованих правовідносин, і таким чином до формування європейської юридичної науки.

Римське право до цього часу було найбільш розвинутою правовою системою в усій світовій історії, тому дослідження «Дігест» в Болонському університеті у XII ст. стало першим кроком до впровадження римських норм права в європейське правове поле. Відбувався цей процес шляхом викладання глосаторами римського права в Болонському університеті. Глосатори отримали таку назву від давньогрецького «*glossa*» – мова. Вони детально досліджували «Дігести» і залишали на полях так звані примітки – глоси. Глосатори створили школу, яка була дуже поширеною і відомою в Північній Італії, Франції і Німеччині у XI–XIII століттях. Можна сказати, що саме вони познайомили Європу із Римським правом [4].

Діяльність глосаторів мала важливе науково-практичне значення. Окрему увагу вони приділяли своїй педагогічній діяльності, звертали велику увагу на юридичну освіту, створивши потужну систему освіти в галузі правознавства, яка в XIII–XIV ст. через Болонський університет поширилась на більшість за-

хідноєвропейських університетів, що дало можливість їм виховувати висококваліфікованих юристів, які досконало володіли методами аналізу і узагальнення, створеними на основі освіти, отриманої в школі глосаторів.

Окремим, важливим практичним методом освітнього процесу були так звані диспути, за допомогою яких студенти – майбутні судді і адвокати отримували навички практичного застосування норм римського права.

Освіта, яку отримували студенти в школі глосаторів, відкривала перед ними широкі можливості для створення найкращої кар'єри на самих високих політичних і адміністративних рівнях. Адже випускники володіли вміннями майстерно аналізувати важливі політичні питання, складні і запутані проблеми адміністративного характеру, миттєво виокремлювати із великої кількості другорядних питань найголовніші, і на основі низки логічних помилок і протиріч спростовувати будь-яку лінію захисту чи обвинувачення опонента. Цей принцип переведення наукових знань педагогів одразу у студентську аудиторію дав можливість випускати спеціалістів такого рівня, що одразу після закінчення навчання, в короткі строки, вони опинялись на високих посадах при дворі.

Навчання в Болонському університеті було дуже популярним. І вже у 1200 р. кількість студентів-юристів досягла 10 000 осіб. Традиція поєднання науки і освіти приносила великі результати, тому й увійшла міцно в європейський принцип надання юридичної освіти [5].

Таким чином, система юридичної освіти Західної Європи, закладена в Італії, здійснила величезний вплив на подальше формування юридичних факультетів по всьому світу, які стали створюватись саме за західноєвропейським зразком. Незважаючи на те, що глосатори були схоластами¹, тобто чистими теоретиками, і їх наукові дослідження, деякою мірою, були відірвані від практичного застосування, результати їх діяльності мали великий вплив на подальше вивчення римського права і його подальше практичне застосування.

У XIII ст. вже в Південній Італії було створено школу консиліаторів, так званих пізніх глосаторів. Школа ця була більш досконалою, і найголовнішою її позитивною характеристикою було те, що вона була орієнтована на діяльність одночасно як в науковому, так і в практичному напрямках. Таким чином було створено наукову школу, де усі правові норми складали єдину правову систему з єдиним діючим національним законодавством.

Саме консиліатори стали першими юристами, які надавали консультації, висновки, проводили експертизи. Це був принципово новий вид діяльності, який був дуже необхідний у вирішенні важливих політичних, адміністративних і економічних питань. Це призвело до того, що консиліатори стали займати важливі посади при дворі імператора. Уміючи якісно тлумачити «Дігести» і тексти глосаторів, з часом вони створили потужну юридичну літературу, у якій римське право було доповнено нормами діючого національного законодавства [6].

¹*Схоластика* – систематична європейська середньовічна філософія, яка характеризувалася поєднанням теолого-догматичних принципів із раціоналістичною методикою і інтересом до формально-логічних проблем. У сучасній науці ці уявлення, відірвані від життя, сформовані на теоретичних роздумах, не перевірені практикою.

Тому саме із консилиаторами пов'язаний процес активного розповсюдження і визнання римського права у Європі, адже саме їх науково-практичний здобуток, що містив масу інформації із судових процесів, поступово проник у національні законодавства провідних європейських країн і, певною мірою, здійснив свій вплив на формування правового поля у тій чи іншій країні.

Констиліатори першими стали використовувати на практиці термін «юридична особа» (*personaficta*) для встановлення прав та обов'язків таких правових одиниць як банки, ремісничі і купецькі гільдії, цехові організації, лихварські контори, сімейний бізнес. Крім того, саме у часи глосаторів і констиліаторів, завдяки церкві (канонічне право) і роботі провідних університетів, країни Західної Європи отримали єдину універсальну мову, якою вони користувались у питаннях науки, політики, адміністрування і права. Цією мовою стала латинь. Відомий шведський історик Е. Аннерс у своїй науковій праці «Історія Європейського права» (1992) писав: *«Та роль, яку латинська мова відіграла для юриспруденції, і взагалі для всього подальшого розвитку європейського права, стане для нас абсолютно очевидною, якщо ми хоча б трошки задумаємось і постараємось зрозуміти головне, а саме, що юриспруденції, як і іншим наукам, притаманний метод використання письмового і живого слова в якості робочого інструменту, проте, на відміну від інших наук, юриспруденція до того ж ще є єдиним видом «техніки», яка в якості основного робочого інструменту використовує свою власну, тільки їй одній притаманну самотійну мову»* [7, С. 182].

Як загальні нормативно-правові акти в окремих країнах почали з'являтися кодекси. Так, наприклад, у Німеччині близько 1230 р. було видано відомий судбник «Саксонське зерцало», у Франції – «Кодекс Святого Луї», «Право Бове», «Книгу правосуддя». Таким чином, з'явився новий потужний жанр правової літератури, який розвивається, вдосконалюється і поширюється і на сьогоднішній день.

Впровадження римського права в провідних європейських країнах відбувалось по-різному. У кожному випадку воно об'єднувалось із національним правом країни, її нормами, звичаями і традиціями. Наприклад, Англія була країною, де при всій повазі до римського права, переважало національне звичаєве англійське право, яке з часом розвилось і перетворилося у відому англосаксонську (прецедентну) правову систему. Римське право було використано дуже мало. На сьогодні до англосаксонської правової сім'ї входять такі країни як Велика Британія, США, Канада, Австралія, Нова Зеландія та інші. В цій системі основним джерелом права є правовий прецедент, натомість як у країнах, які входять до романо-германської правової сім'ї (в тому числі і Україна) основним джерелом права є закон [8].

На сьогоднішній день третина світу живе за принципами, які вперше були сформовані саме в англосаксонському праві. Так, наприклад, система суду присяжних з'явилася під час правління короля Генріха II (1519–1559). У цей самий період з'явився інститут свідків, коли під час процесу відповідач мав право привести сусідів для надання свідчень. Сам судовий процес активно вдоскона-

лювався, зокрема його засоби доказу. Як в римському, так і в англійському праві активно розвивався інститут адвокатури.

Основною особливістю англійського права було те, що воно розвивалось без створення законодавчої бази. Ніяка наукова основа також не йшла ні у яке порівняння із тим авторитетом, який мав суддя. Нормами права стали рішення, прийняті суддями в тому чи іншому випадку. Під час судового слідства обвинувачення і захист цитували саме рішення суддів, а не законодавчі норми. Звичайно, нормативно-правові акти мали місце, але їх було дуже мало. Як, власне, і вчених-юристів – так званих авторитетів (authorities), до яких обов'язково прислуховувались, їх думка була вирішальною в тому чи іншому процесі. А загалом англійське право було повністю прецедентним (case-law) і залишалось таким аж до ХХ ст. [9].

Таким чином, правова культура більшості західноєвропейських країн значно відрізнялась від східноєвропейського правового поля. В ній зародились основні положення теорії права, відбувся розподіл правових норм на основні правові інститути, законодавство стало важливим інструментом в руках суспільства для регулювання найважливіших соціальних питань. Розпочався процес документотворчості. Створювались постійні форми документів, які з часом перетворились на загальнозживані обов'язкові зразки. Усе це із часом призвело до значного піднесення рівня життя провідних країн Європи, а з часом і до першої промислово-технічної революції.

На основі низки наукових відкриттів XVI–XVII ст. в природничих науках відбувалось створення механічної техніки, заснованої на нових джерелах енергії і на можливості створювати нові конструктивні рішення. Із підвищенням рівня розвитку суспільства з'явився принципово новий прошарок суспільства – буржуазія, який сформувався у інтелектуальну еліту і складався, в першу чергу, із випускників юридичних і філологічних факультетів провідних університетів Європи. Цей прошарок дуже швидко сформувався в стійку соціально-політичну групу, яка мала великий вплив на вирішення тих чи інших соціальних питань в країні. Одночасно із руйнуванням феодальної системи організації суспільства з'явилась велика кількість правовідносин, яка вимагала принципово нового правового регулювання. А поява у XVII ст. абсолютних монархій призвела до націоналізації юридичної науки згідно законодавства тієї чи іншої країни. Європейське суспільство поступово входило в епоху Просвітництва [10].

Боротьба теології і правознавчої науки закінчилась перемогою останньої. На перший план вийшла раціоналістична філософія епохи Просвітництва із її пріоритетами у формі розуму, наукової думки, спостережень, логіки і знань. В багатьох країнах монархи стали першими особами – філософами, представниками нового напрямку – картезіанства², який було засновано ще з часів Декарта і Спінози. Йому притаманні скептицизм, раціоналізм, критика схоластичної філософії, розвиток математичного методу сприйняття законів світу. Що цікаво, в рамках картезіанства було створено «Теорію вроджених ідей» Декарта. Саме він

²*Картезіанство* – напрям в історії філософії.

вперше ввів поняття «вроджених» знань, які не залежать від зовнішнього досвіду і належать розуму людини з моменту її народження. В епоху Просвітництва ця теорія була дуже популярною в широких колах європейського суспільства. Потрібно зазначити, що вона стала основою для створення такого сучасного напрямку науки як когнітивна психологія. Крім того, на сьогодні, у науці переважно прийнято вважати вроджені знання як такі, що передаються спадково [11].

Такими першими монархами-філософами стали Яков I (Англія), Христина (Швеція), Фридрих II (Прусія), Йозеф II (Австрія), Густав III (Швеція), Катерина II (Росія). Усі вони були у центрі наукового життя, заохочували ідеологічні дебати, що призвело у XVIII ст. до активного збільшення наукових публікацій і виникнення такого виду літератури як газети і журнали. Їх називали «філософи на троні». Усі ці зміни спричинили величезний вплив на юриспруденцію. Виникла необхідність у реформуванні правового поля. Створювались нові законопроекти, які публікувались для загального ознайомлення суспільством.

Активні зміни в соціальному, культурному, економічному і політичному житті західноєвропейських країн сформували новий погляд на право. На перше місце стало виходити природне право (право на життя, на ім'я, на свободу, на здоров'я, на власність), як культурний спадок свого народу, основним інструментом впливу на суспільство якого стало законодавство. Природне право стало інструментом у процесі захисту прав і свобод усіх верств населення, отримання можливостей і розвитку, що призвело до загальної трансформації європейських національних суспільств. Усі ці реформаторські ідеї розвивались у колах освічених буржуа і дворян. Природне право (*jusnaturalhumanogum*) закріплювало свої позиції поряд із позитивним правом (*juspositivum*), тобто діючим законодавством. Саме тоді ідея про невід'ємні права людини стала відігравати важливе значення у процесі формування демократичного суспільства, що є актуальним і на сьогоднішній день [12].

Засновниками цієї ідеології стали філософи Джон Локк і Жан Жак Руссо.

Джон Локк (1632–1704) – англійській філософ, один із найважливіших мислителів епохи Просвітництва і теоретиків лібералізму. У філософії розглядав особистість через безперервність свідомості. Був противником «теорії вроджених ідей». Він вважав, що природний стан людини – стан повної свободи і рівності із можливістю розпоряджатись своїм життям і своїм майном. Був теоретиком громадянського суспільства і правової демократичної держави. Став засновником теорії конституціоналізму, зокрема запропонував принцип розподілу влади на законодавчу, виконавчу і судову. Вважав, що держава повинна гарантувати людині її природні права. Заснував школу, яка намагалась побудувати державу на началах особистої свободи людини. Наполягав на відокремленні церкви від держави. Розробляв ідеї демократичної революції і був переконаний, що народ може і повинен повставати проти тиранії влади. У своїх наукових працях він підкреслював, що право власності індивіда надає йому відчуття свободи.

Саме ці положення було зазначено в Декларації прав людини і громадянина Французької революції, проголошеної у серпні 1789 р., де було закріплено при-

родні права людини на приватну власність, деправо власності розглядалось у якості священного і непорушного [13].

Ідеї Дж. Локка здійснили величезний вплив на відомого філософа епохи Просвітництва Ж.-Ж. Руссо.

Жан-Жак Руссо (1712–1778) – французький філософ, політичний мислитель і письменник. Вперше спробував пояснити причини соціальної нерівності і намагався знайти можливості її законного вирішення. Закон він бачив, як вираз загальної волі народу, за допомогою якого він отримував захист від свавілля монархії. Саме ним було запроваджено поняття «референдум», «народна законодавча ініціатива», «обов'язковий мандат», «відзив депутатів виборцями».

Ж.-Ж. Руссо розробив вчення про народний суверенітет. Крім того, він був переконаний, що кожна людина має два інтереси: особистий і інтерес як члена суспільства, загальну волю народу він бачив як відображення загального в інтересах різних громадян, що і приносить колективне задоволення окремого інтересу особистості.

Ідеї Ж.-Ж. Руссо були розвинуті в подальшому і привели свого часу до французької (1789) та американської (1775–1783) революцій [14].

Таким чином, перший вчений сформулював вчення про невід'ємні права суспільства, а другий – основні принципи демократії. Усі ці положення, на сьогоднішній день, вже давно вийшли за межі національних суспільств і вкоренилися на міжнародному рівні.

Аналізуючи вплив цих вчених-філософів на суспільство хочемо зазначити, що як би вони не ставились до «теорії вроджених ідей», вона і справді є актуальною у будь-які часи. Адже їх ідеї, свого часу мали колосальний вплив на цілі нації, що у корні змінило хід історії європейського суспільства.

Так новий погляд на право з'явився на початку XVIII ст. саме із широким поширенням норм, положень і принципів природного права. Саме воно стало основою радикального перетворення західноєвропейського правового поля. Так було визначено історією, що у рамках Просвітництва цей процес набув ознак ідеологічного руху. І, як не дивно, рушійною силою цього руху були саме представники дворян і політично активні прошарки буржуазії. Саме цей активний процес розвитку ліберально-демократичних ідей, в певний момент, набув масштабів загальноєвропейської демократичної революції. Старі, відживаючі своє поняття «феодална система», «станове суспільство», «станові привілеї» поступались місцем принципово новим потужним поняттям «свобода, рівність, братерство».

Таким чином, раціоналістичне природне право сформувало теоретичні принципи нового демократичного суспільства, а також представило реальні пропозиції з реформування усіх провідних галузей права – від міжнародного до національного – цивільного, кримінального, адміністративного, процесуального та інших. Особливий вплив на право, як не дивно, мала саме геометрія, згідно з постулатами якої правові норми розділялись на норми вищого і нижчого порядку, тобто створювався логічно-формальний метод організації правової науки, що і визначило саму правову систему на початку XIX ст. [15].

На зміну освіченим дворянам XVIII ст. прийшли освічені чиновники. Кількість університетів збільшувалась, освіта, як така, набувала широких масштабів. Увесь цей процес підкріплювався одним важливим фактором – створенням книгодрукування, – першого у світовій історії засобу масової інформації, який, звичайно, активно стимулював освітній процес. Це спричинило розвиток законодавчої техніки. Адже маючи можливість публікувати закони і накази, законодавство перетворилось на дуже ефективний засіб управління, що зблизило владу і народ, надало їм нові форми взаємодії і взаєморозуміння.

Таким чином, провідні монархії Європи прийшли до такої форми правління як конституційна монархія – можливість задовольнити потреби усіх верств населення і розподілу прав і повноважень. На перший план вийшло поняття права власності, що і сформувало основні принципи ринкової економіки. Так було поєднано право і економіку, сформовано потужні природно-правові тенденції.

Окремим напрямом розвивалось кримінальне право та його процес як самобутній інститут, сформований століттями, адже його існування завжди було пов'язане із самою природою буття людини. У XVIII ст., як і у попередні часи, у методах доказування процвітали тортури, жорстокість, беззаконня. Саме завдяки церкві поняття війни і ворожнечі вважались загальноприйнятими, тобто дозволеними правом. Звичайно, в даному випадку, гарантії прав людини не брались до уваги – на перший план виходила система захисту як така, система, яка у будь-якому злочинному прояві людини бачила не хворобливу ваду, а загальнонаціональну небезпеку. Тому кримінальний процес до самого кінця епохи Середньовіччя мав усі ознаки довільного процесу, без основних сталих норм і принципів. Були відсутні основні поняття безпеки життя, здоров'я і власності. І усе це поряд із процвітаючою злочинністю і бандитизмом [16].

Будь-яка країна Європи розглядала кримінальний процес як суспільно-необхідний засіб захисту, що і прирівнювалось до закону. Основним методом такого законодавства була смертна кара. Політики вважали, що такий метод залякування мав бути ефективним. Власне, у них не було іншого виходу. Але як свідчить історія і сучасні наукові дослідження, смертна кара ні в які часи, ні за яких режимів, не могла протистояти психологічно хворобливій природі людини. Так з'явився метод терору – метод залякування, який мав свою зворотну сторону медалі – люди звикли і стали дивитись на смертну кару із байдужістю. І якими б суспільно-небезпечними не вважались злочини, і як би не намагалась влада настрашити свій народ, злочини все одно здійснювались, люди йшли на це, адже особисті інтереси, за природою людини, завжди стояли на першому місці, а ще впевненість, у часи злиднів і бідності, що будь-яким способом можна покращити своє життя і життя своєї сім'ї [17].

Усі ці поняття закріплювались на законодавчому рівні. Наприклад, є відомим німецьке кримінально-судове законодавство «Кароліна» (Кримінальне укладення Карла V, 1532), яке стало одним із найповніших кодексів кримінального законодавства XVI ст. Цей документ був значним кроком вперед у розвитку кримінального права, адже в ньому ми вже зустрічаємо чіткі визначення злочи-

нів і покарань для них, визначення злочинів і покарань для малолітніх злочинців, введення принципу: злочином є те, що закріплено в законі, використовувались такі особливі характеристики злочину як «необхідна оборона», «вбивство через необережність» та ін. «Кароліна» носила загальнонімецький характер і була діючою аж до кінця XVIII ст. Можна сказати, що наука кримінального права у XVI–XVIII ст. розвивалась виключно на положеннях позитивного права, створеного «Кароліною» [18].

Наприкінці XVIII ст. Е. Кант створив вчення про відплату, згідно з яким злочин протирічить встановленому метафізикою світовому стану рівноваги. Тому наслідки злочину мають бути врівноважені покаранням по природі. Він бачив злочин у вигляді злої сили.

Німецький кримінолог Пауль Ансельм фон Фейєрбах (1795–1833) перетворив теорію залякування в доктрину загальної профілактики злочинності, заснованої на соціально-психологічних аспектах залякування людини. Основною метою доктрини став психологічний примус, що базувався на теорії кримінального законодавства. Ці постулати увійшли до принципів німецької криміналістичної школи кінця XIX ст., згідно з якою саме злочинець, а не злочин, був основним об'єктом уваги для слідства. Тобто, саме такі погляди стали важливим проривом у науці кримінального права XVIII ст., що у XIX ст. набуло свого максимального розвитку [19].

В епоху Просвітництва філософи і письменники (Вольтер, Монтеск'є, Беккарія) різко критикували політику свавілля в кримінальному праві. Монархи на троні підтримували ці ідеї. Тому наприкінці XVIII ст. у всіх провідних країнах Європи тортури було заборонено. Це був перший тріумф духу гуманізму епохи Просвітництва. Філософи на цьому не зупинились. Вони шукали альтернативні методи залякування. Наприклад, – каторжні роботи. Вони вважали, що повсякденне спостереження за стражданнями інших людей може змінити злочинця. Так з'явився виховний принцип кримінального судочинства. Детально ці поняття були висловлені у науковій праці Беккарія «Про злочини і кару» (1764). Ідеї Беккарія із швидкістю блискавки розповсюдились по Європі через те, що європейське суспільство було морально готове до такого принципового реформування кримінального законодавства.

Через те, що досліджуваний нами період припадає на часи емансипації українських земель Російською імперією, хочемо окремо зупинитись на основних моментах розвитку східноєвропейського права у Росії [20].

Як відомо, значна частина Правобережної України була у різні часи емансипована Литвою, Австро-Угорщиною, Польщею. Тому на цих землях споконвічно, можна сказати, українці знали, що таке закон. Інша ситуація склалась з Лівобережною Україною, яка належала до Росії.

Російське право в добу Середньовіччя, а далі й Просвітництва, значно відрізнялось від загальноєвропейського. У своєму розвитку Росія відставала не менш як на два століття. І причиною цього стало татаро-монгольське іго (1240–1480). Це втручання у справи країни, що розвивалась, завдало непоправної

шкоди. Було порушено функціонування основних соціальних галузей країни, зруйновано правову систему. До приходу татар феодальна система російського суспільства багато в чому була схожою на загальноєвропейську. За рівнем правової техніки вона була на рівні із Англією і Скандинавією. Але татаро-монгольське іго – це було не тільки руйнування, а й величезний моральний вплив, тому після звільнення від татар російські царі почали копіювати авторитарний тип поведінки татарських ханів. Насправді за два століття країна дуже відстала і zdeградувала. В ті часи Росія користувалась давньо-руським нормативно-правовим актом Київської Русі «Руська Правда» [21].

Із приходом до влади Петра I (1672–1725) у 1689 р. ситуація кардинально змінилась. Петро Перший був проголошений царем у 10-річному віці, а вже у 17 років почав правити самостійно. Потяг до науки розвив в ньому широту світогляду, крім того він захопився західноєвропейським стилем життя. Він прагнув до нового, не боявся брати приклад з інших провідних країн. У 1698 р. здійснив подорож у країни Західної Європи, після чого у Росії розпочались масштабні реформи. Так Росію було введено у західноєвропейську правову сім'ю.

Петро I, як досвід, брав у Заходу все: і рівень техніки, і військову, і адміністративну правову систему. Найголовнішим зразком для нього стала Швеція. Її захоплювала соціальна організація суспільства цієї країни. Так, норми шведського кримінального права стали основою для формування російського кримінального права. Сформований ним інститут проіснував аж до XIX ст. Шведський принцип формування адміністрації став зразком для російської адміністративної системи. За прикладом шведського короля Карла XI Петро I увів в обіг розподіл військових на ранги [22].

У 1716 р. він видав Декларацію державних принципів в російських військових артикулах, яка була дуже схожою на Декларацію суверенітету шведських станів Карла XI (1693 р.). У ній він закріпив державний устрій у Росії як абсолютну монархію, – принцип, що незмінно працював у країні аж до прийняття першої російської конституції у 1906 р.

Реформи Петра I, в першу чергу, були спрямовані на посилення військової і економічної сили країни. Проблема була лише в тому, що Петро I свої прогресивні погляди і реформи намагався втілити у примітивному суспільстві, тому, нерідко, його нововведення носили лише фіктивний характер. У Росії кінця XVII ст. ще не було різниці між публічним і приватним правом, адміністрування і судочинство складали одне ціле. Влада не була зацікавлена у наведенні правопорядку. Авторитарна патріархальна влада царя не бажала бути обмеженою. Для дворянства беззаконня було вигідне. Крім того, воно не мало потужної юридичної і економічної освіти. Більшість дворян отримали військову освіту, тому нерідко посади чиновників або суддів займали офіцери, які не мали належної освіти. Без спеціалістів і відповідної нормативно-правової бази в країні панувало повне загальне беззаконня. Для кожної людини усе залежало від того, до якого прошарку населення вона належала. Заможні люди отримували бажаний результат в будь-якому випадку. А бідні аж ніяк не могли захистити

свої права. Звичайно, про яку правосвідомість можна було говорити в країні, у якій перші дві професорські посади з права була засновано тільки в другій половині XVIII ст., а саме в 1770 р., коли розпочалось викладання права в Московському університеті. А перші підручники з права з'явилися лише в 90-х рр. XVIII ст. [23].

Як бачимо, в такій ситуації, говорити про наявність в Росії на початку XIX ст. самостійного національного правового поля, юридичної науки та освіти не має сенсу. Усе це стало з'являтися лише у першій половині XIX ст., коли розпочався процес кодифікації права в Російській імперії, а університети країни, завдяки М.М. Сперанському, отримали перших освічених спеціалістів – правознавців.

Джерела та література

1. Коробченко А. Развитие деятельности научных учреждений и организаций в Российской империи (конец XIX – начало XX ст.) // История украинской науки на рубеже тысячелетий. – К., 2007. – Вып 30. – С. 113–121.
2. Чекалова А.А. Константинополь в VI веке. Восстание Ника. – Санкт-Петербург: Алетейя, 1997. – 332 с.
3. Перетерский И.С. Дигесты Юстиниана: Очерки по истории составления и общая характеристика. – Москва: Госюриздат, 1956. – 129 с.
4. Полдников Д.Ю. Договорные теории глоссаторов. – Москва: Академия, 2008. – 352 с.
5. Берман Г.Дж. Западная традиция права: эпоха формирования. – Москва, 1994. – 624 с.
6. Виноградов П.Г. Римское право в средневековой Европе. – Москва: Зерцало-М, 2013. – 288 с.
7. Аннерс Э. История европейского права. – Москва: Наука, 1994. – 397 с.
8. Богдановская И.Ю. Прецедентное право. – Москва: Наука, 1993. – 239 с.
9. Кросс Р. Прецедент в английском праве. – Москва, 1985. – 238 с.
10. Раннефеодальные государства в Европе V-IX вв. // Опыт тысячелетия. Средние века и эпоха Возрождения: быт, нравы, идеалы. – Москва: Юрист, 1996. – 575 с.
11. Кротов А.А. Мальбранш и картезианство. – Москва: Изд-во МГУ, 2012. – 320 с.
12. Лабутина Т.Л. У истоков современной демократии: Политическая мысль английского Просвещения. – Москва, 1994. – 303 с.
13. Нуреев Р.М. Теоретические основы критики меркантилизма. Дж. Локк // Всемирная история экономической мысли: В 6 томах. – Москва: Мысль, 1987. – Т. I. От зарождения экономической мысли до первых теоретических систем политической жизни. – 606 с.
14. Занин С.В. Общественный идеал Жан-Жака Руссо и французское Просвещение XVIII века. – Санкт-Петербург: Мир, 2007. – 535 с.
15. Четвернин В.А. Современные концепции естественного права. – Москва: Наука, 1988. – 144 с.
16. Чельцов-Бебутов М.А. Курс советского уголовно-процессуального права.: Т.1. Очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах. – Москва, 1957. – 846 с.
17. Ли Г.Ч. История инквизиции в средние века.:Т.2. Санкт-Петербург, 1911. – 598 с.
18. Каролина, уголовное уложение императора Карла // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: В 86 т. – СПб., 1890–1907. – Режим доступа : https://ru.wikisource.org/wiki/ЭСБЕ/Каролина,_уголовное_уложение_императора_Карла_V
19. Фейербах, Ансельм // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона : В 86 т.– СПб., 1890–1907. Режим доступа: https://ru.wikisource.org/wiki/ЭСБЕ/Фейербах,_Ансельм
20. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях. – Москва: ИНФРА-М, 2004. – 184 с.

21. Каргалов В.В. Монголо-татарское нашествие на Русь. – М., 1966. – 135 с.
22. Брикнер А.Г. История Петра Великого. – Москва: ООО «АСТ», 2004. – 668 с.
23. Буганов В.И. Петр Великий и его время. – Москва: Наука, 1989. – 192 с.

References

1. Korobchenko, A.(2007). Rozvy`tok diyal`nosti naukovy`x ustanov i organizacij v Rosijs`kij imperiyi (kinecz` XIX – pochatok XX stolit`) [Development of the activities of scientific institutions and organizations in the Russian Empire (the end of the nineteenth and early twentieth centuries)]. *Istoriya ukrayins`koyi nauky` na mezhi ty`syacholit*, 30, 113–121 [in Ukrainian].
2. Chekalova, A.A. (1997). *Konstantinopol v VI veke. Vosstanie Nika. [Constantinople in the VI century. The uprising of Nick]*. St.Peterburg: Aletyya. [in Russian].
3. Pereterskiy, I.S. (1956). *Digestyi Yustiniana: Ocherki po istorii sostavleniya i obschaya harakteristika [Digestions of Justinian: Essays on the history of compilation and general characteristics]*. Moscow: Gosyurizdat [in Russian].
4. Poldnikov, D.Yu. (2008). *Dogovornyye teorii glossatorov [Contractual theories of glossators]*. Moscow: Akademiya [in Russian].
5. Berman, G.Dzh. (1994). *Zapadnaya traditsiya prava: epoha formirovaniya.[Western tradition of law: the era of formation.]* Moscow. [in Russian].
6. Vinogradov, P.G. (2013). *Rimskoe pravo v srednevekovoy Evrope [Roman law in medieval Europe]*. Moskva: Zertsalo–M. [in Russian].
7. Anners, E. (1994). *Istoriya evropeyskogo prava [History of European law]*. Moskva: Nauka [in Russian].
8. Bogdanovskaya, I.Yu. (1993). *Pretsedentnoe pravo [Case law]*. Moskva: Nauka [in Russian].
9. Kross, R. (1985). *Pretsedent v angliyskom prave [Precedent in English law]*. Moskva [in Russian].
10. *Rannefeodalnyie gosudarstva v Evrope V-IX vv (1996). [Early feudal states in Europe of the V-IX centuries]*. Opyit tyisyacheletiya. Srednie veka i epoha Vozrozhdeniya: byit, nravyi, idealyi. Moskva: Yurist [in Russian].
11. Krotov, A.A. (2012). *Malbransh i karteziyanstvo [Malebranche and Cartesianism]*. Moskva: MGU [in Russian].
12. Labutina, T.L. (1994). *U istokov sovremennoy demokratii: Politicheskaya myisl angliyskogo Prosvescheniya [At the roots of modern democracy: The political thought of the English Enlightenment]*. Moskva [in Russian].
13. Nureev, R.M. Teoreticheskie osnovyi kritiki merkantilizma. Dzh. Lokk. [Theoretical basis of criticism of mercantilism. J. Locke]. *Vsemirnaya istoriya ekonomicheskoy myisli: V 6 tomah.* Moskva: Myisl, 1987. V. I. Ot zarozhdeniya ekonomicheskoy myisli do pervyih teoreticheskikh sistem politicheskoy zhizni [in Russian].
14. Zanin, S.V. (2007). *Obschestvennyiy ideal Zhan-Zhaka Russo i frantsuzskoe Prosveschenie XVIII veka [The social ideal of Jean-Jacques Rousseau and the French Enlightenment of the 18th century]*. Sankt-Peterburh: Mir. [in Russian].
15. Chetvernin, V.A. (1988). *Sovremennyye kontseptsii estestvennogo prava. [Modern concepts of natural law]*. Moskva: Nauka [in Russian].
16. Cheltsov-Bebutov, M.A. (1957). *Kurs sovetskogo ugolovno – protsessualnogo prava. V.1. Ocherki po istorii suda i ugolovnogo protsessa v rabovladelcheskih, feodalnyih i burzhuaznyih gosudarstvah [The course of the Soviet criminal procedural law. V.1. Essays on the history of the court and the criminal process in the slave-owning, feudal and bourgeois states]*. Moskva [in Russian].
17. Li, G.Ch. (1911). *Istoriya inkvizitsii v srednie veka [History of the Inquisition in the Middle Ages]*. V.2. St.Peterburg. [in Russian].

18. Karolina, ugodovnoe ulozhenie imperatora Karla [Carolina, criminal code of the Emperor Charles]. *Entsiklopedicheskiy slovar Brokgauza i Efrona*: v 86. St.Peterburg, 1890–1907. Retrieved from https://ru.wikisource.org/wiki/ESBE/Karolina,_ugodovnoe_ulozhenie_imperatora_Karla_V [in Russian].
19. Feyerbah, Anselm. [Feuerbach, Anselm] *Entsiklopedicheskiy slovar Brokgauza i Efrona*: v 86 t. SPb., 1890–1907. Retrieved from https://ru.wikisource.org/wiki/ESBE/Feyerbah,_Anselm [in Russian].
20. Bekkaria, Ch. (2004). O prestupleniyah i nakazaniyah [About crimes and punishments]. Moskva: INFRA [in Russian].
21. Kargalov, V. (1966). *Mongolo-tatarskoe nashestvie na Rus [The Mongol-Tatar Invasion of Russia]*. Moskva [in Russian].
22. Brikner, A. (2004). *Istoriya Petra Velikogo [History of Peter the Great]*. Moskva: OOO «AST» [in Russian].
23. Bugarov, V.I. (1989). *Petr Velikiy i ego vremena [Peter the Great and his time]*. Moskva: Nauka [in Russian].

Пилипчук О.О. Основные вехи истории европейского права (XI–XVIII вв.)

Статья посвящена истории развития европейского права в эпоху Средневековья и Просвещения. Рассмотрен процесс кодификации римского права в континентальной Европе. Показано вклад глоссаторов и консилиаторов в процесс развития системы юридической науки и образования в странах Западной Европы.

Особое внимание уделено развитию правовой науки и образования в эпоху Просвещения, в частности показано деятельность монархов-философов, введение в европейское право принципов естественного права, отражен процесс развития европейского уголовного права. Освещены принципы формирования англосаксонской правовой системы.

Прослежена история развития государства и права Российской империи, в состав которой в XIX в. входила большая часть украинских земель. Раскрыто влияние европейского и российского права на развитие украинской правовой науки во второй половине XIX века.

Ключевые слова: *юриспруденция, европейское право, эпоха Средневековья, глоссаторы, «Дигесты», консилиаторы, эпоха Просвещения, естественное право, уголовное право.*

Pylypchuk O.O. Main landmarks in the history of European law (XI–XVIII centuries)

The article is devoted to the history of the development of European law in the Middle Ages and the Enlightenment. The process of Roman law codification in continental Europe has been examined. The contribution of glossators and consiliators in the process of developing systems of legal science and knowledge in the territories of foreign countries has been shown. The development of legal science and education in the era of Enlightenment has been given. In particular the activities of monarchs-philosophers, the introduction of the principles of natural law into European law as well as the process on development of European criminal law have been shown. The principles on formation of the Anglo-Saxon legal system have been highlighted. The history on the development of the state and the right of the Russian Empire, which, in the nineteenth century, belonged most part of the Ukrainian lands has been explained. The contribution of European and Russian law to the development of Ukrainian legal science in the second half of the nineteenth century has been revealed.

Keywords: *jurisprudence, European law, the Middle Ages, glossators, "Digesty", consiliators, the era of Enlightenment, natural law, criminal law.*